

ՍՊԱՆԻՈՅ

Ալխարհագրական, քաղաքական և պատմական հիմն և նոր վիճակը :

Սպանիա՝ զոր նախնիք իբերիա, Եսպերիա կ'անուանէին, Եւրոպայի հարաւային տէրութիւններէն մէկը, իբերական կամ սպանիական ցամաքակղզւոյն մեծ մասը բռնած է, ընդ մէջ $36^{\circ} 0' 30''$ — $43^{\circ} 46'$ հիւսիսային լայնութեան աստիճաններուն, ընդ մէջ 1° արեւելեան աստիճանին և ի միջոց արեւմտեան $11^{\circ} 36'$ արեւմտեան աստի-

ճաններուն : Հիւսիսային կողմանէ պատած են Պիւրենեանք, Պիտասսոս և Պիսգայայ կամ Կասգոնիոյ ծոցը. արեւմտեան կողմանէ Ատլանտեան ովկիանոսը և Բորդուկալ. ի հարաւոյ Ատլանտեան ովկիանոսը, ճիպիլդերայի նեղուցն ու Միջերկրականը, ու յարեւելից՝ Միջերկրականը : Մայրաքաղաքն է Մատրիտ :

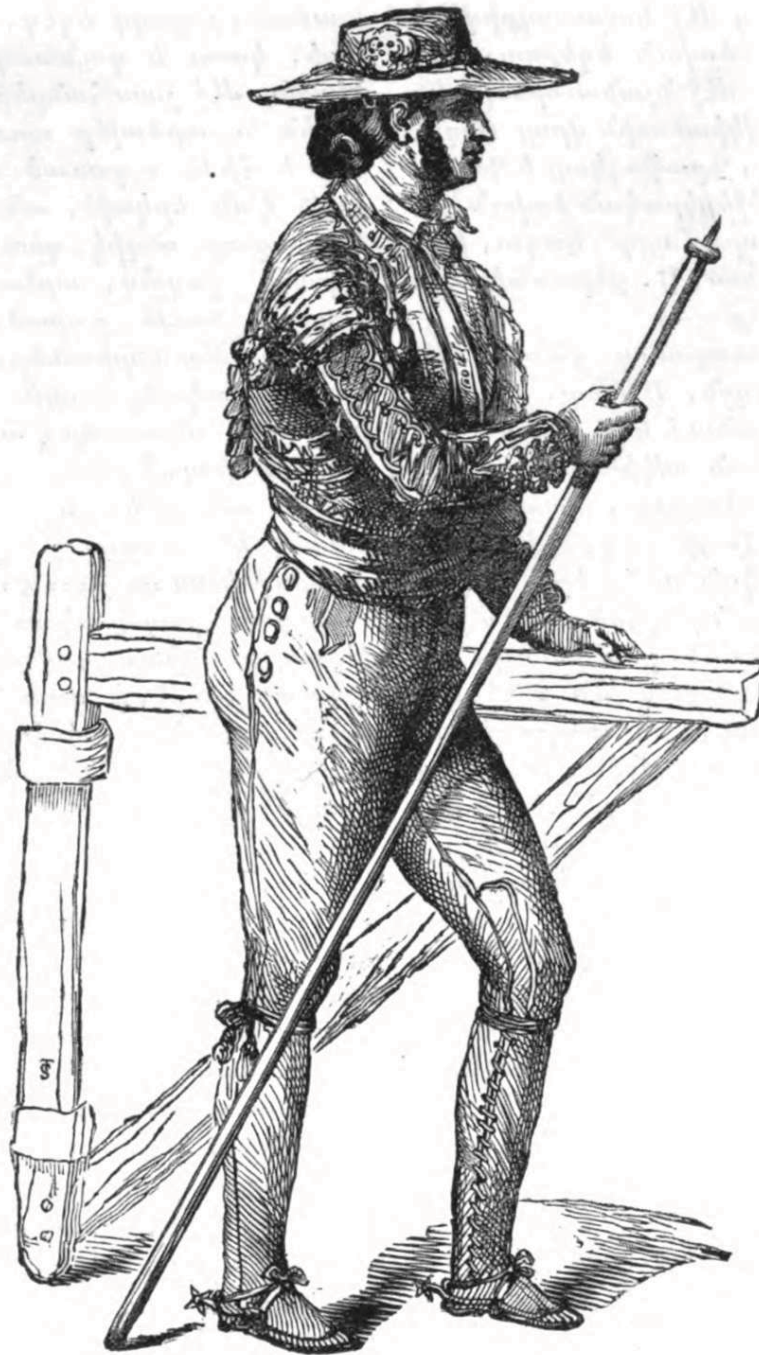

Մատրիտ .

Բովանդակ Սպանիոյ երկրին մակերեսին է՝ մէկտեղ առնելով նաև Պալէարեան և Գանարեան կղզիները $507,036$ քառակուսի հազարամեր : Բնակիչն էր 1723 ին $7,625,000$. — 1768 ին $9,307,803$ — 1787 ին $10,409,879$ — 1826 ին $14,154,341$. — 1842 ին $12,054,008$ և 1860 ին $15,673,536$: Զարմանալի է բնակչաց բաժանմունքը Սպանիոյ երկիրներուն մէջ . կան գաւառներ որոնք Ռուսաստանի մէջ եղածներուն նման գրեթէ բոլորովին անապատ են . ինչպէս է օրինակի համար Խադրէմաստուրա գաւառը . կան ուրիշներ ալ որոնք սաստիկ բազմամարդ են իրեն դրացի տէրութեանց նման : Հռովմայեցւոց իշխանութեան ներքեւ եղած ժամանակ Սպանիոյ բնակչաց թիւը 40 միլիոն կը համարուի . իսկ վիսիգոթաց ու Մաւրիտանացւոց ժամանակ 30 միլիոն : Վերջին դարերուս զարհուրելի կերպով նուազեցաւ ժողովուրդը . 1778 ի պաշտօնական հրովարտական

համեմատ նոյն ատեն Սպանիոյ մէջ երեսէ ձգուած $1,511$ փոքրիկ քաղաքք և աւանք կը համրուէին : Ըստ ներկայ վիճակագրութեան կը գիտցուի որ 148 դիսաւոր քաղաքք կամ ոստանք կան, $4,716$ փոքրիկ քաղաքք, $6,627$ մեծ աւանք, $14,375$ գիւղք կամ աւանք, $2,251$ հանգրուանք կամ ագարակք (fermes ou métairies), 837 ախոք կամ փակարանք կենդանեաց (enclos) $1,930,824$ տունք :

Սպանիա բարձր ու ընդարձակ սարահարթ մըն է, ու շատ մը մերկ ու անմայրի լեռանց պարեր ունի . այս պարերն են . Ա. Պիւրենեանք՝ որ հիւսիսարեւելեան կողմանէ զինքը Գաղղիայէն կը բաժնեն և կ'երկրննան դէպ ի արեւմուտք Պիսգայայ ծոցին երկայնութեամբ, ընդ մէջ Կալիքիոյ և Աստուրիոյ, և կը կոչուին Կանդարեան լեռինք : Բ. իբերեան լեռինք՝ որոնք ի հիւսիսոյ դէպ ի հարաւ կ'երկրննան, և երկիրը երկու զառ ի թափ կը բաժ-

Բիքատոր .

նեն, մէկը արևելեան կամ Միջերկրա-
կան ծովուն կողմը, միւսը արևմտեան
կամ Ատլանտեան ովկիանոսին կողմը :
Իբերեան լեռները արևմտեան կողմանէ
շատ մը պզտիկ գօտիներու կը բաժ-
նուին . այսպէս է ֆարբեդեան—Վեդդո-
նեան գօտին՝ ընդ մէջ Տուրոյի և Դա-
կոյի, մէջներին բովանդակելով էյլոնի
(Ayllon), Կուատարամայի, Աւիլայի,

Կրլտոսի, Ֆրանցհիայի և Կաթայի պա-
րերը : Լուսիտանեան կամ Օրէդոյ-Հէր-
մինեան գօտին, ընդ մէջ Դակոյի և
Կուատիանայի, ձևացեալ 'ի լեռանց
Դոլետոյի և Կուատալուբայի ու Էսդրա-
մատուբայի պարերէն . Մորենայ պարը՝
ընդ մէջ Կուատիանայի և Կուատալբի-
վիրի՝ որոնք Ատլանտեան ովկիանոսը
կը թափին . Պեդիկեան կամ Նեվա-

տեան պարն՝ ընդ մէջ կուտատաքիվիրի
և Միջերկրեան ծովուն եզերաց: Հը-
րուանդաններու մէջ նշանաւորներն են
Ատլանտեան ովկիանոսին վրայ Օրդե-
կալ, Ֆինիսդէր, Դրաֆալկար և Դարի-
ֆա սարերը: Միջերկրական ծովուն վը-
րայ Եւրոպայի սրածայրը՝ Կադա, Բա-
լթա, Ս. Մարտինոս, Ս. Սեբաստիանոս
և Քրէոդ սարերը:

Սպանիան առողանող գետերն են
Պիտաստա, Նալոն, Միննոյ, Տուրոյ,
Դակոյ, Կուատիանա և Կուատաքիվիր,
որոնք Ատլանտեան ովկիանոսը կը վա-
զեն: Սեկուրա, Եուզար, Կուատալա-
վիար, Էպրոյ, Լուպրէկադ, Դերա, ու-
րոնք Միջերկրական ծովը կը թափին:
Այս ջրոց ընթացքն ընդհանրապէս քիչ
տեղ նաւարկելիք են, շատ խոր չըլլալ-
նուն և սաստիկ յորդուծիւն ունենալ-
նուն պատճառաւ, և հաղորդակցու-
թեան քիչ օգուտ կ'ընեն: Սպանիոյ
մէջ մէկ մեծ ձկնաւէտ լճէ մը որ Ալ-
պոֆերա կը կոչուի՝ և մէկ մ'ալ ջրի
մածուածէ մը՝ ի հիւս-արեւելից Կար-
թագինէի, զոր փոքրիկ Ծով կ'անուա-
նէն, ուրիշ նշանաւոր լիճ չկայ: Գլխա-
ւոր ջրանցքն են Արագոնի կամ Կայսե-
րականը, Գասդիլիայինը, Մանզանա-
րէսինը՝ Մատրիտէն մինչև Եսթրամա:
Մուրցիոյ ջրանցքը՝ Կուարտալէն ին-
չուան Կարթագինէ. Ալպացհէդէինը՝
Ալպացհէդէէն ինչուան Եուզար:

Բնութիւնը կարծես թէ ամենայն
ինչ ըրած է Սպանիոյ համար: Եթէ
կլիմայն սաստիկ տաք է ի հարաւոյ,
ուրիշ ամեն տեղ բարեխառն է. օդը
ամենալաւ և երկինքը գերազանց գե-
ղեցկութիւն ունի. միայն երկու քամի
ունի որոնք հիւանդութիւններ կը պատ-
ճառեն. Կալլէկոյ ցուրտ և խայթող
հովը որ հիւսիսէն կը փչէ, և սոյանոյ
հարաւային քամին: Երկիրը որ ընդ-
հանրապէս արգասաբեր է, արուեստա-
կան ոռոգութեան զանցառութեամբ
ըր անմշակ մասեր ունի: Բերքն է ցո-
րեն, բրինձ, ձիթապտուղ, թուզ, նուռ,
կիտրոն, նարինջ, խաղող, դափնի,
թուփ. մշակելի են նաեւ արմաւենի,

պաւան, չաքարի եղէգ, բամբակ, կա-
նեփ, կտաւ և գունաւորիչ տուենկեր:
Լեռանց մէջ շատ հանքեր ունի. և եթէ
ոսկին ու արծաթը առատ էր հին ա-
տեն և հիմա սպառած կ'երևան, սա-
կայն կան երկաթ, անագ, կապար,
ծարրաքար, անդիկ, զառկաքար¹, աղ-
բորակ, պաղլեղ, արջասպ, ծծումբ,
խրուկ², նաւթ, քարածուխ, ամենա-
գեղեցիկ մարմարիոններ, ալապաստր,
կրանիդ, ակունք և այլն: Ամենայն եւ-
րոպական անասունք կ'ապրին ի Սպա-
նիա, և ձիոց, ջրեաց, այծից, և մէ-
րիկոս ոչխարներուն ցեղերը շատ ա-
նուանի են: Մեղուաց և շերամի որդան
մշակութիւնն ալ շատ է:

Գալով քաղաքական կառավարու-
թեան, Սպանիա սահմանադրական միա-
պետութիւն է, և ժառանգական՝ թէ
արական և թէ իգական գծով: Կառա-
վարութիւնը յանձնուած է թագաւորի
կամ թագուհւոյ մը և Գորդէս Ժողովոյն:
Թագաւորը անբռնաբարելի է և ան-
պատասխանատու. օրէնք կը հաստա-
տէ, կը հրատարակէ և կատարել կու-
տայ. պատերազմ և խաղաղութիւն կը
հրատարակէ, քաղաքագիտական վե-
րաբերութեանց տեսչութիւնը կ'ընէ,
պաշտօնատէրներ կ'անուանէ, վարձք
և պատուանուն կը բաշխէ. կը ժողվէ,
կ'ընդհատէ և կը լուծանէ Գորդէս Ժո-
ղովը, բայց պարտաւորութեամբ իրեք
ամսուան միջոցի մէջ դարձեալ զիրենք
հաւաքելու. արդարութիւնն ալ իր ա-
նուամբը կը կատարուի: Չկրնար ա-
ռանց Գորդէս Ժողովոյն թոյլտուու-
թեան երկրին մէկ մասը թողուլ կամ
զբաւի տալ, օտարազգի զօրքեր ընդ-
ունիլ թագաւորութեան մէջ, օտար ազ-
գի մը տուրք տալ, ֆուստողական պա-
տերազմի համար ուրիշ ազգաց դաշ-
նակից ըլլալ, թագաւորութենէն հրա-
ժարիլ, և ամուսնանալ. այս վերջին
պայմանը անմիջապէս իրեն յաջորդո-
ղին վրայ ալ է: Հիմա թագուհին կ'ըն-

¹ Գլ. Cobalt. ՏՄ. ՂԸԵԵԳ Բաւը. Գողալդ:

² Գլ. Cinabre. ՏՄ. ՂԸՃԻՔԵ:

Բնակիչ Մոզրցնիոյ .

դունի 'ի Գորդէս Ժողովոյն 34,000,000
րէալ, (հազիւ 9 միլիոն ֆր.) փեսան՝
2,400,000, մայր թագուհին՝ 3,000,000,
ինքանդը 550,000, և իբրեւ ժառանգ
2,450,000. Գորդէս Ժողովը կը կազ-
մուի 'ի Մերակուտէն և Երեսփոխանաց
Խորհրդարանէն. Մերակուտին թիւը ու-
րոշեալ չէ, զորոնք կ'ընտրէ թագուհին
իրեք անգամ՝ երեսփոխան եղածներուն
մէջէն, և որոնք 30,000 րէալ եկամուտ

Սպանիացի օրիորդ .

պէտք է որ ունենան, նոյնպէս 8,000
րէալ հարկ վճարող կալուածատեարց
մէջէն. ելեմտական, դատաստանական,
վարչական և բանակի առաջի կարգի
պաշտօնէից մէջէն, և իրենց իշխանու-
թիւնը ձրի ու ցկեանս է. թագաւորին
որդիքն ու որոշեալ ժառանգը ժերակուտի
անդամ են ըստ իրաւանց. Մերակոյտը
օրէնսդրական պարտքերէն զուրս՝ կը
դատէ սահմանադրութիւնը փճացնել

ուսկող ամբաստանեալ պաշտօնեաները, թագաւորին անձին և տէրութեան ապահովութեանը դէմ եղած դաւաճանութիւնները, և այն առիթներուն մէջ որ իր անդամները տազնապեալ են: Խորհրդարանը 349 երեսփոխաններէ բաղկացեալ է, 35,000 մարդու մէկ անձն առնելով, և ուղղակի կ'անուանուին իւրաքանչիւր զաւառաց ընտրողներէն. իշխանութիւննին ձրի է և 3 տարի կը տևէ. ելեմտական օրինաց վըրայ կը խորհին: Երեսփոխանք, ինչպէս նաև ժերակուտի անդամք՝ անբռնաբարելի են: Պաշտօնեայք պատասխանա-

տու գործավարք են ընդ մէջ թագուհւոյն և օրէնսդրական իշխանութեան. թուով հիմա ինն են, և են ասոնք. խորհրդոյ նախագահը, պաշտօնեայք արտաքին գործոց (del Estado), ելեմտից, թողութեան և արդարութեան, պատերազմի, ծովային, ներքին գործոց, կալուածոց, հրամանատարութեան, կրթութեան և հասարակաց աշխատութեանց (del Fomento):

Ժեդ գարէն ինչուան 1833 Սպանիա քաղաքագիտական և տեսչութեան աչքով նայելով, այս հետագայ բաժանմունքս ունեցաւ

	Նահանգք	Գլ. տեղիք
Թագ. Արակոնի	Գաղալոնիա	Պարցհելոնա
	Արակոնա	Սարակոսհա
	Վալենցա	Վալենցա
Թագ. Նաւարրայի		Բամբլոնա
Թագ. Մուրցհիոյ		Մուրցհիա
Հին Գասդիլիա	Պուրկոս	Պուրկոս
	Սորիա	Սորիա
	Սեկոնվիա	Սեկոնվիա
	Ալիլա	Ալիլա
Պասդեան Նահանգք	Վիսգայա	Վիլվայ
	Կիրոսզոա	Ս. Սեբաստիանոս
	Ալաւա	Վիդորիա
	Կուատալախարա	Կուատալախարա
Նոր Գասդիլիա	Մատրիտ	Մատրիտ
	Դոլետոյ	Դոլետոյ
	Գուէնզա	Գուէնզա
	Մանչ	Սհիուտատ-րէալ
	Խաէն	Խաէն
Անտալուսիա	Գորտովա	Գորտովա
	Սեւիլեա	Սեւիլեա
	Կրանատա	Կրանատա
Թագ. Մայորգայ		Բալմա
Թագ. Կալիցհիոյ		Սանդիակոյ
Թագ. Լէոնի	Աստուրիա	Ովիեդոյ
	Լէոն	Լէոն
	Պալենցհիա	Պալենցհիա
	Պալեատոլիտհ	Պալեատոլիտհ
	Դորոյ	Դորոյ
	Սհամորա	Սհամորա
Թագ. Էսդրամատուրայ	Սալամանզա	Սալամանզա
		Պատախոսհ

Սպանիոյ երկիրը սահմանակից կըլլէր ինքնորոշ հանգերձ 1833ին նոյեմբերի 30ին թագաւորական հրովարտական ըստ զինուորական տեսութեան 12 գրւիսաւոր կուսակալութիւն բաժնուեցաւ և 5 փոքր վիճակ. հիմակուան ժամանակս է 13 գլխ. կուսակալութիւն և 3 փոքրիկ վիճակ: Իսկ ելեմտական և մատակարարական տեսութեան համեմատ 48 նահանգ կամ քաղաքական ոստիկանութիւն, որոնց վարչութիւնը ներքին պաշտօնէին գործակալաց ձեռքովը կը կատարուի: Ահաւասիկ կուսակալութեանց և ոստիկանութեանց պատկերը ըստ 1865 տարւոյն:

Կուսակալութիւնք Ոստիկանութիւնք

Նոր Գասգիլիա	Մատրիտ
	Կուստալախարա
	Դոլենոյ
	Գուենգա
	Սհիուտատ-Բէալ
Պուրկոս	Սեկովիա
	Պուրկոս
	Լոկրոնեոյ
	Սանդանտէր
	Սորիա

Հին Գասգիլիա և
Լէոն

Կալիցիա

Էսգրէմատուրա

Անտալուսիա

Կրանատա

Վալենցա և
Մուրցիա

Գաղալոնիա

Ռվիեղոյ
Աւիլա
Լէոն
Բալենցիա
Պալեմտոլիտ
Սալամանքա
Սհամորա
Գորունեա
Լիւկոյ
Որենսէ
Բոնդէվետորա
Պատախոս
Գասէրէս
Սեւիլեա
Հուելվա
Գատիս
Գորտովա
Խաէն
Կրանատա
Ալմերիա
Մալալա
Վալենցա
Ալիգանդէս
Գասգելեոնա-տէ-լա-Բլանա
Մուրցիա
Ալպացէէդէ
Պարցելոնա
Դարրակոնա
Լէրիտա
Խերոնա

Մալալա:

Արագոնա	Սհարակոսհա
Նաւարրա	Հուենգա
Պասգեան Նահանգք	Դերուէլ
Պալէարեանք	Բամբլոնա
	Վիդորիա
	Վիլվաոյ
	Ս. Սեբաստիանոս
	Բալմա

Փոքրիկ կառավարութիւնքն են Մահոն, Իվիցհա՝ Պալէարեանց կուսակալութեան մէջ. Ճիպրալդար՝ Գատիսի ոստիկանութեան մէջ. Սէւղա՝ Ափրիկէի ծովեզերաց վրայ և Գանարեան կղզիները: Սպանիոյ քաղաքական բաժանմանցը մէջ կը զանազանուին 1.

Նոյնական Սպանիա (España uni-forme), որ է ըսել՝ Սպանիա պարզ սահմանադրական, բովանդակելով իր մէջը Գասգիլիոյ և Լէոնի թագաւորութեանց հին նահանգները, որք յամենայնի մի և նոյն կերպն ունին ի մատակարարութեան մասին, ի տուրս, ի դատաստանական, քաղաքական և զինուորական վարչութիւնս։ 2. Նմանական Սպանիա (España assimilada), որ է ըսել՝ Սպանիա ոչ նոյնական, բովանդակելով յինքեան Արագոնի թագաւորութեան նահանգները, որոնք կը զանազանուին իրարմէ ըստ տրոց և ըստ քանի մը մասնական իրաւանց։ 3. Ֆորէալ Սպանիա (España foreal) որ կը պարունակէ իր մէջը Պասգեան նահանգներն ու Նաւարրայինը, որոնք զինուորական ծառայութենէ և արքունական սակերու իրաւունքէն ազատ են, և իրենց հին նահանգական իրաւունքը պահած են։

Ըստ ծովային տեսութեան Սպանիա 3 բաժնուած է և իւրաքանչիւր մասը ծովակալի մը ձեռքով կը մատակարարուի։ Լէոնի կղզւոյն կամ Գաւիսի մասը կը բովանդակէ յինքեան Կրանատայի, Անտալուսիայի, Էսթրէմադուրայի, Նոր Գասգիլիոյ թագաւորութիւններն և Գանարեանքը։ Ֆերրոլի մասին մէջ կը բովանդակուին Կալիցիա, Հին Գասգիլիա, Նաւարրա և Պասգեան նահանգք։ Իսկ Կարթագինէի մէջ Արագոնա, Գաղալոնիա, Պալենցիայի թագաւորութիւնը և Պալէարեան կղզիք։ Իւրաքանչիւր ծովակալ ձեռքին տակ հրամանատարներ ունի՝ որոնք շատ նաւահանգիստներու կը հսկեն, և իւրաքանչիւր նաւահանգստի մէջ ստորին սպայ մը կայ կամ ծովակալի օգնական։

Դատաստանական 12 բարձրագոյն ատեան ունի Սպանիա, և քաղաքներն են Բալմա, Պարցհելոնա, Պուրկոս, Գաւերէս, Ալպացհէզէ, Կրանատա, Մատրիտ, Գորուենա, Բամբլոնա, Ուլիբետոյ, Սարակոսա, Սեւիլեա, Պալենցիա և Պալեատոլիտոս։ և 484 ստորին ատեան։

Սպանիոյ երևմտական մատակարարութիւնը մեծ խառնակութեան մէջ է և միշտ անստուգութիւն կայ թուոց նկատմամբ։ 1864ին հաշուէտումարը (budget) ելքը 680 միլիոնի կը հանէր, և մուտքը 681 միլիոնի։ Հասարակաց պարտքը 4 միլիար 123 միլիոն կը համարուի, որուն շահը ամենայն ճշդութեամբ կը վճարուի միշտ։

Սպանիոյ բանակը այսպէս կազմուած է։ Թիկնապահք թագուհւոյն 283 անձինք։ մշտամիայ հետեակազօր՝ պահեստի գունդն ալ մէջը սեպելով 169,972. Թնդանօթածիգք 12,369. ճարտարապետական գունդ 4,016. հեծելազօր 16,824. քաղաքական պահանորդք 10,911. տեղական զինուորք 19,629. համագումար 234,004 անձինք, որոնցմէ 9,203ը սպայք են. և 21,600 երիվարք կամ ջորիք։

Զինուորական նաւատորմիդը՝ որ փերդինանտոս Էիատեն գրեթէ բոլորովին ոչնչացաւ, հիմա զգալի ուժ մը ստացաւ, մասնաւորապէս իր շոգեշարժ նաւերուն շատնալովը։ 1845ին միայն 680 ձիու ուժ ունէր. այսօրուան օրս 18,000 ձիու ուժ ունի։ Նաւատորմիդը կը բաղկանայ 2 առաջին կարգի նաւերէ, 19 ֆրէկատէ, 13 քորվէդէ, 18 թնդանօթածիգէ, 29 կէօլէդէ, 16 բեռնարարձէ, 43 ֆրիուզգէ, և այլն. ընդ ամենը 123 նաւ (26 առագաստաւոր, 97 շոգեշարժ), կրելով 1285 թնդանօթ, 1,121 սպայ, 14,680 նաւաստի, և 7,980 ծովային զինուոր։

Սպանիա որ երբեմն գրեթէ բովանդակ Նոր-Ալիարհին տէրն էր, ներկայապէս ամենաքիչ կալուած ունի. Ուլիանիոյ մէջ փիլիպպեանք, Մարիանեանք և Գարոլինեանք. Ափրիկէի մէջ՝ Սէւդա, Բենոն տէ վէլէզ, Մելիլեա, Ալուսահմաս, Անապոն և Գանարեան կղզիները. Ամերիկայի մէջ Գուալա, Բուերդոյ-Ռիզոյ, և փոքր Անտիլեանց մէջ Աստուածածնայ կղզիները։ 1788ին կալուածներէն 110 միլիոն ֆր. վաճառք կ'ընդունէր. 1829ին այս վաճառքը ընդունէր 19 միլիոն ֆր. կը հասնէր։

Կին շինական 'ի շրջակայս Պալեստոյիտի:

Սպանիոյ կրօնքն ուղղափառութիւն է. ինն արքեպիսկոպոսութիւն կը համարուէր 1865ին բովանդակ Սպանիոյ մէջ կալուածներն ալ մէկտեղ առնելով, (Սանդիակոյ, Պուրկոս, Սարակոս, հա, Դարրակոնա, Պալենցհիա, Կրանատա, Սելիւս, Պալեստոյիտի (1857) և Դոլեստոյ՝ որ Սպանիոյ նախագահ անթոն է). 53 եպիսկոպոսութիւն, 65 կաթողիկէք, 100 կանոնիկոսական եկեղեցի, և 20,462 ժողովրդապետութիւնք:

Բովանդակ եկեղեցականաց թիւն էր 1830ին 152,305 հոգի. իսկ հիմա գրեթէ 70,000: Սպանիոյ մէջ 1834ին 1940 վանք կար, որոնց մէջ 30,905 կրօնաւորք և 24,700 միանձնուհիք կային: Կրօնաւորաց վանքերը 1835ին ցրուեցան և հիմա միայն զէպ 'ի Ասիա առաքելութեան տուններ կան 'ի Պալեստոյիտի, Սանա և Մոնդէալուտոյ. բայց հիմա ալ 600 կուսատան կայ 19,000 մայրապետով, և 14,000

կրօնաւորք առանց մենաստանի, որոնք տէրութենէն թոշակ կ'ընդունին իրենց ստացուածքը յափշտակած ըլլալուն համար:

Նախնական կրթութիւնը շատ ետ մնացած է 'ի Սպանիա. 1852ին մանչ տղոց 17,009 դպրոց կար, և 5,021 աղջկանց. 1860ին աշակերտաց թիւն էր 1,100,000, և միայն 3,129,000 անձինք կային կարգաւ գիտցող, և հազիւ թէ 1,200,000 հոգի, կարգաւ և գրել մէկ տեղ գիտցող: Բարձրագոյն կրթութեան աւելի խնամք տարուած է. 774 լատինոստումն դպրոց և 8 թագաւորական մարզատունք կը պատրաստեն ըզպատանիս՝ եթէ ըլլայ կղերանոց (թուով 50) մտնելու համար, և եթէ ըլլայ համալսարաններու մէջ ուսմունքնին լրացնելու համար. 10 համալսարանաց քաղաքներն են Մատրիա, Պարցհելունա, Կրանատա, Ուիլեդոյ, Սալամանկա, Սեւիլեա, Սանդիակոյ, Վալենցիա, Պալենտոլիտոս և Սարակոսա:

Երկրագործութիւնը շատ զարգացած չէ 'ի Սպանիա. աշխատողաց քիչութիւնը, եկեղեցականաց կալուածներուն անժառանգելի ըլլալու իրաւունքը, ազնուականաց անդրանկի մասին ժառանգութեան իրաւունքը, ամենայն կողմ քալող հօտից արածուելու իրաւունքը, Սպանիացոց անհոգութիւնը, որոնք Ամերիկայի հանքերովն հարստանալով՝ սովորեցան դրացի ազգերէն խնդրելու ինչ որ իրենց երկիրը կրնար արդիւնաբերել, և մուրացկանութեան արմատացած ախոր, վերջապէս ամենայն ինչ ձեռնտու եղաւ շատ մը բեղնաւոր երկիրներ՝ ամայի մարգեր և ճրմարիտ անապատներ դարձնելու: Երկիրներուն հազիւ թէ կէսը մշակուած է:

Ճարտարութիւնը և արուեստը ատենադ շատ զարգացած էին: Միջին դարու մէջ արժանապէս մեծ համբաւ ունէին Սեւիլիոյ, Կրանատայի և Պաէս հայի բրդեղէն և մետաքսեղէն գործուածները, Մուրցիոյ ասուինները և Դոլետոյի զէնքերը: Մաւրիտանացոց և Հրէից արտաքսումը, քաղաքական և

կրօնական հալածանքն, արքունական ձեռագործաց սեպհական մենավաճառութիւնը, առանձինն արուեստից վերայ եղած ծանրաբեռն իրաւունքը՝ զոր և տէրութեան անյադ գործավարները աւելի ևս կը ծանրացնէին, ըստ ամենայնի ձեռագործաց իյնալուն պատճառ եղան: Սեւիլիոյ մէջ 1519ին 16,000 մետաքսեղինաց արուեստանոցք կային 130,000 գործաւորով. իսկ 1673ին հազիւ թէ 405 մետաքսի գործարանք: Սեկովիոյ գործարանները՝ ուր 34,000 գործաւորք տարին 25,000 կտոր բան կը շինէին, 1788ին միայն 400 կտորի վերածուեր էր: Մեր օրերուն ճարտարութիւնը և արուեստը քիչ մը շարժմունք առած են, բայց արտաքին մղմամբ. այսպէս՝ Գաղալոնիոյ մէջ գաղղիացի կամ անգղիացի են գործատանց ամեն գլխաւորքն ու տեսուչք: Եկեղեցականաց հին ստացուածոց շատը արուեստագիտաց ձեռքն անցած են, և վանքերն արուեստանոցք և մանարանք դարձած են: Մետաղագործական արուեստը զարգացած են 'ի Կիբուսգոա, Պիսգայա, Արագոնա, Գաղալոնիա և Կրանատայի նահանգին մէջ: Մետաքսի գործարաններ կան 'ի Պարցհելունա, Մանրէզա, Դարրակոնա, Դոլետոյ, Սեւիլեա և Պալենցիա. բրդեղէն դիպակք 'ի Սեկովիա, Արեւալոյ, Գոլմինար, Ալսոա. կտաւեղէնք՝ 'ի Կալիցիա և 'ի Գաղալոնիա. սեկք՝ 'ի Պարցհելունա, Գորտովա, Պուրկոս, Դոլետոյ,

Գորտովա:

Կրանատա և Մատրիա. ապակեղէնք՝ 'ի Պարցհելունա. բիւրեղք՝ 'ի Ս. Իլտեփոնա կղզին. խեցեղէն անօթք՝ յԱնտուխար. թուղթ՝ 'ի Գաղալոնիա և Պալենցիայի նահանգին մէջ: Հրացան զինուց ձե-

ռազործներ կան Պապեան նահանգաց մէջ, 'ի Գաղալոնիա և 'ի Սեկովիա : կտրող զէնքեր 'ի Դոլետոյ և 'ի Կիբուս գոա . հրանօթոց ձուլարանք 'ի Սեւիլեա , Լիէրկան , Դրուպիա և Պարցհելունա , և այլն :

Սպանիոյ վաճառականութիւնը շատ փնասուեցաւ այն խռովութիւններէն ուրոնք պատճառ եղան Ամերիկայի կալուածները կորսնցնելու : Առևտուրի համար մեծամեծ գիւղարութիւններ են գետակաց և ջրանցից քիչ նաւարկելի ըլլալը , աղէկ ճամբաներ չըլլալը , ապահով չըլլալու վախը , ներքին մաքսատունները : Շոգեկառաց ճամբաները նորերս յառաջագիմելու և շատնալու հետ են : 1861 տարւոյն ընդհանուր վաճառականութեան թիւը կ'ըլլէր 888,325,000 ֆրանք , որոնցմէ 545,000,000ը ներս մտած վաճառուց համար և 342,000,000 դուրս հանուածներուն համար էր : Ներս մտած վաճառքն են ցորեն , բամբակէ , մանած և մետաքսի գործուածներ , ոսկերչական ապրանք , պճինք , պղնձեղէն և երկաթեղէն ապրանք , նորելուկ բաներ , պողպատ , շինութեան փայտ , Գաղղիոյ՝ Անգղիոյ և Գերմանիոյ հոտաւէտ նիւթեր : Իսկ դուրս ելածներն են գինի , չոր պտուղ , բուրդ , սնդիկ , կապար , սունկ , սեկ , օղի , ձէթ , կալաքար , մետաքս և ծխախոտ :

Սպանիոյ զանազան վաճառական նաւահանգիստները գրեթէ 6,000 նաւ կը զինեն , որոնցմէ 1,500ը 'ի Գատիս , 1,500 'ի Մալակա , 800 Պալէարեան կղզեաց մէջ , 700 'ի Պարցհելունա , 600 'ի կարթագինէ :

Կը շարունակուի :

Պէտք է անպատշաճութեան մը համբերել , երբ կարելի չէ այնմ դարման ընել՝ բայց եթէ մեծագոյն փնասու :

Ո՞ր զքեզ այնպէս յաճախ խաբեր է՝ ինչպէս դու ինքն :

Փախիր 'ի հաճոյից , անոնք քու ետեւէդ կու գան :

ԲԵՆԻԱՄԻՆ ՖՐԱՆԳՈՒՆ

Ս Ա Ր Դ Ք

(Տես երես 138)

Գ Ի Ր Ք Ե Ր Կ Ր Ո Ր Դ

ՅԻՇԱՏԱԿԱՑ ԲԱՆՔ

Է

Բայց ամեն զբօսանք իր վերջն ունի . և ստէպ այս վերջը անախորժ կ'ըլլայ : Այսպէս եղաւ մեր ընտանութեան զուարճութիւնն ալ :

Ձմեռն հասաւ իր մառախլապատ քողովը . դառն հովերը սկսան շնչել . աւլեցին տարին որչափ առջինին գտան միջատային որսական . նուազեցաւ կերակուրը . հետզհետէ պակսեցաւ որսիկը , և հազիւ երբեք փնտռելով կարելի կ'ըլլար ջերմ տեղուանք գտնել . այն ալ վատոյժ , անհամ և կիսամեռ սառոյցքէն . զոր հազիւ թէ ակուան դպցընելու արժանի կը սեպէր :

Կը ցաւէի խեղճ էակին վրայ . մանաւանդ քանի որ միտքս կու գար այն զոհը որ ամենօրեայ հրով ինծի համար կը ճենճերէր , սիրտս կը խշխշար յիշելով այն տագնապը որուն մէջ կը գրտնուէր սարգիս որովայնը : Կը մտածէի ճար մ'ընել , ճար չէի գտնար . վասն զի ցուրտը քանի գնաց սաստկացաւ , և անոր բռնութեանը առջին ամենայն ճանճական շունչ անհետացաւ . անանկ որ ամենայն մանրախոյզ ասպատակութիւն՝ արեւեք կամ արեւմուտք , անօգուտ ելք կ'ունենար :

Լքայ փնտռելէն . ձանձրացայ այլոց որսորդաց յանձնելէն . և այս լքմանս մէջ՝ ամեն օր , ամեն ժամ սարգիս անշընչանալը տեսնել կը սպասէի : Այդ կորստեան մտածութիւնը ինծի ծանր կ'երեւնար , յետ այնչափ ատեն սարգը՝ խնամքով պահելէս :